

Постановою Ради Міністрів СРСР від 30 серпня 1984 року № 928 було затверджено «Положення про базове підприємство загальноосвітньої школи» [4, 13–20]. Завданням спільної роботи базового підприємства і школи було забезпечення загальнотрудової підготовки політехнічного характеру учнів і підготовка до оволодіння масовими професіями.

Разом з тим передбачено працю дітей на замовлення підприємств — на договірній основі. Договір був тим документом, на основі якого будувались фінансово-економічні відносини адміністрації школи та підприємства. Цей документ дозволяв школі перспективно планувати як організацію продуктивної праці учнів, так і їх трудову підготовку в цілому [5].

Цілком очевидно, що виховна спрямованість навчального процесу в шкільних майстернях, в першу чергу, забезпечується тоді, коли кожен учень усвідомлює значущість виробу, який виготовляється. А тому суспільно корисна продуктивна праця на уроках трудового навчання і в теперішній час не повинна втратити своєї актуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверичев Ю. П., Кулешов С. М. Сборник документов по трудовому обучению. — М.: Просвещение, 1983. — 192 с.
2. Гордин А. Ю. Производительный труд учащихся в восьмилетней школе // Школа и производство. — 1963. — № 10. — С. 37–43.
3. Заплатин В. Н., Князев А. Г. Предметная система планирования в мастерских // Школа и производство. — 1967. — № 1. — С. 20–26.
4. Кулешов С. М., Аверичев Ю. П. Сборник документов по трудовому и профессиональному обучению. — М.: Просвещение, 1987. — 209 с.
5. Леонтьев А. В. Развитие содержания и организации созидательного труда школьников в образовательной области «Технология»: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. — М., 2003. — 367 с.
6. Лист Міністерства освіти СРСР «Про поліпшення організації суспільно-корисної праці в загальноосвітній школі» від 30. 12. 1971 р. № 84 — М // Збірник наказів та інструкцій МО УРСР. — 1972. — № 6. — С. 5.
7. Программа трудового обучения учащихся 5–7 классов. — К.: Радянська школа, 1986. — 150 с.
8. Тарнопольський Д. М. Производительный труд учащихся V–VIII классов и связь его с производственным обучением старшекласников // Школа и производство. — 1961. — № 9 — С. 35.
9. Трудове навчання в школі: Збірник статей. Випуск 1. — К.: Радянська школа, 1968. — 152 с.
10. Швецов К. И., Демин А. И. Производственный труд учащихся 5–7 классов в учебных мастерских школ Украины // Школа и производство. — 1960. — № 4. — С. 36–42.

Тетяна ГУЦАН

УПРОВАДЖЕННЯ ПРОФІЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

У статті проаналізовано стан впровадження економічного профілю у ЗНЗ України та Росії, визначено структуру шкільної економічної освіти, виділено проблеми впровадження економічного профілю у навчальний процес ЗНЗ та узагальнено можливі шляхи їх подолання.

Важливим кроком реформування загальної середньої освіти є її перехід до профільної старшої школи, актуальність впровадження якої зумовлена низкою причин: більшість батьків намагаються віддати своїх дітей до навчальних закладів, зміст навчання в яких максимально враховуватиме інтереси (запити) школярів; не всі діти готові вивчати поглиблено предмети, які пропонують гімназії та ліцеї. У той же час приблизно 70% старшокласників віком 15 років знають, яким дисциплінам надати перевагу і ким вони хочуть стати у майбутньому [1]; вчителям легше працювати з учнями, які знають, навіщо вони навчаються; 90% старшокласників після закінчення загальноосвітнього навчального закладу планують продовжити навчання у ВНЗ. В Україні для впровадження профільного навчання прийнято низку нормативних документів, відповідно до яких старша школа (10–12 класи) має функціонувати як профільна. Профільне навчання — це вид диференційованого навчання, що передбачає врахування освітніх потреб, нахилів та здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до

їхнього професійного самовизначення [2]. Тобто, метою профільного навчання є забезпечення загальноосвітньої та допрофесійної підготовки учнів.

У структурі профільного навчання в Україні одним із напрямків профілізації визначено суспільно-гуманітарний, до складу якого входить економічний профіль. Метою його вивчення є формування в особистості економічного мислення та культури поведінки у ринковому середовищі, озброєння теоретичними знаннями та практичними вміннями, що дають змогу самостійно вирішувати економічні проблеми та приймати відповідні рішення в різних ситуаціях, розвиток здібностей до певного виду діяльності, формування свідомого вибору професії, адаптація людини до соціально-економічних та політичних змін у суспільстві. У сучасній науково-педагогічній літературі основна увага приділяється питанням запровадження профільного навчання в цілому. Так, українськими та зарубіжними науковцями досліджуються питання організації профільного навчання в сучасній школі (Н. Аниськіна, Т. Захарова, О. Касьянова, В. Кизенко, Н. Кленова, С. Ковпак, П. Лернер, Л. Сураєва, Ю. Шукевич та ін.), його змісту (Г. Вороніна, В. Гузєєв, А. Кузнецов, Н. Шиян, В. Ястребова), допрофільної підготовки учнів (О. Корсунова, Т. Попова, Л. Романенко, Т. Хлопова), професійної орієнтації та самовизначення старшокласників (О. Захарова, П. Лернер, Н. Родичев, С. Чистякова), методичного забезпечення (В. Крижко, І. Жерносек та ін.) тощо. Питанням розробки змісту економічної освіти й виховання учнів і вихованців дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів присвячені праці А. Абрамової, Н. Бєскової, Ю. Васильєва, О. Камишанченко, О. Мельникової, В. Петрук, І. Прокопенка, В. Терес, О. Шпак та ін. Але проблеми запровадження економічного профілю у старшу школу, розробки змісту економічної освіти в профільних класах не досліджувались. Тому **метою статті** є визначення проблем впровадження економічного профілю у ЗНЗ України, їх аналіз та узагальнення шляхів розв'язання. Завданнями статті є визначення структури шкільної економічної освіти в ЗНЗ і профільних класах, виділення проблем та умов впровадження економічного профілю в навчальний процес ЗНЗ, вивчення іноземного досвіду та його впровадження, узагальнення можливих шляхів подолання проблем.

Враховуючи положення Державного стандарту з економіки, Концепції споживчої освіти для загальноосвітніх навчальних закладів, методичні рекомендації Міністерства освіти та науки щодо вивчення економіки у 2007/08 навчальному році та інші документи, ми визначили таку структуру шкільної економічної освіти (табл. 1):

Таблиця 1

Структура шкільної економічної освіти в Україні у 2007/2008 навчальному році

Ступені ЗНЗ	ЗНЗ	Економічні профільні класи
початкова школа (1–4 класи)	знайомство з економічними поняттями у процесі вивчення інших предметів	знайомство з економічними поняттями у процесі вивчення інших предметів
основна школа (5–9 класи)	інтеграція економічних знань у зміст найбільш близьких до економіки предметів	інтеграція економічних знань у зміст найбільш близьких до економіки предметів; впровадження у навчальний процес як допрофільної підготовки курсів за вибором («Економіка родини», «Світ грошей», «Моя економіка») або проведення факультативних занять
старша школа (10–12 класи)	обов'язковим є вивчення базових дисциплін («Основи економіки»)	обов'язковим є вивчення базових дисциплін («Мікроекономіка», «Макроекономіка»), впровадження курсів за вибором, які створюються за рахунок варіативного компонента змісту освіти («Основи інтелектуальної власності», «Економіка споживача», «Споживач і держава», «Власна справа», «Правовий захист бізнесу», «Основи підприємництва», «Основи маркетингу», «Основи менеджменту», «Географія світового господарства з основами економіки» тощо), а також вивчення двох-трьох споріднених предметів.

Реалізація профільного навчання може здійснюватися як в межах навчального закладу, так і в окремих класах через вивчення базових, профільних предметів та курсів за вибором. Головне покликання профільних класів — дати змогу старшокласникам максимально розкрити й реалізувати свої здібності й задатки та професійно самовизначитись.

Зростання кількості навчальних середніх закладів (із 356 у 2000/01 навчальному році до 612 навчальних закладів у 2006/07 навчальному році), в яких здійснюється профільне вивчення економічних дисциплін, вимагає сьогодні розробки змісту економічної освіти з урахуванням вимог, які до нього ставляться, формування готовності учителів до роботи в таких профільних класах, можливості розробки навчально-методичного забезпечення тощо.

Аналіз досліджень [3] приводить до висновку, що в Україні запровадження профільного економічного навчання залежить від матеріально-технічного (наявність підручників, посібників для учнів та вчителів, технічних новітніх засобів навчання тощо), кадрового (наявність учителів, їх освіта та кваліфікаційна категорія, стаж і досвід роботи, можливість розробки авторських програм, спецкурсів, навчально-методичного забезпечення економічного профілю та ін.), навчально-методичного забезпечення (навчальні плани допрофільної підготовки, їх методичне забезпечення; робочі навчальні плани та програми з навчальних дисциплін, елективних та спеціальних курсів для профільних класів старшої школи тощо) та результативності профільної діяльності закладу (навчальні досягнення учнів, результати вступу випускників ЗНЗ до ВНЗ, співпраця навчальних закладів із закладами професійної освіти за обранням профілем). Особливої уваги потребують проблеми комплектування учнів профільних класів, яке передбачає створення умов для функціонування профільних класів (навчально-методичне та технічне забезпечення, можливість викладання базових та елективних курсів), виявлення готовності учнів до профільного навчання (діагностичне анкетування, робота практичного психолога, профорієнтаційна робота тощо), аналіз стану успішності учнів, з'ясування ставлення батьків до вибору економічного профілю, перспективність таких профільних класів у майбутньому (співробітництво з ВНЗ та вступ випускників шкіл до них за економічним профілем, прогноз потреб ринку праці у таких майбутніх фахівцях).

Результати аналізу офіційних сайтів міських рад міст та областей України (Києва, Білої Церкви, Кривого Рогу, Миколаєва, Пирятин, Прилук, Сум, Харкова та ін.) з питань профільної освіти свідчать про такі проблеми у цій галузі: відсутність чіткого змісту профільного навчання; створення профільних класів без урахування побажань старшокласників, а також рівня їх навчальних досягнень; розширення прав навчальних закладів щодо введення нових курсів за вибором, використання варіативної складової навчальних планів, що сприяє, з одного боку, диференціації та індивідуалізації навчання, а також створення власного іміджу (неповторності) школи, з іншого — надмірне навантаження учнів курсами та навчальними предметами; невідповідна матеріально-технічна база, недостатнє фінансування; нерозробленість, а іноді відсутність, навчально-методичного забезпечення профільного навчання; невирішеною є проблема нормативного забезпечення підручниками профільного навчання; недостатність інформації та відсутність допомоги учням з боку вчителів, батьків та ін. при виборі профілю навчання, а потім адаптації у новому колективі; неналежна робота школи з батьками щодо професійного визначення їхніх дітей; подекуди відсутність зв'язків шкіл з вищими навчальними закладами тощо [3].

Про значні проблеми впровадження профільної економічної освіти свідчить наше опитування, яке було проведено серед абітурієнтів економічного факультету Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Опитано 116 осіб, з яких навчалися у ЗНЗ за економічним профілем 19,8% (23 особи) абітурієнтів. З них за власним бажанням обрали економічний профіль у школі — 60,9% осіб, за рішенням батьків — 13% опитаних, за пропозицією адміністрації школи, класного керівника — 26,1%, з інших причин здійснили вибір — 8,7% осіб, 8,7% — не дали відповіді (абітурієнтам було запропоновано відзначити декілька причин). Серед опитаних 42,2% зазначили, що економіка у школі викладалась доступно, 50,9% — вважають, що недоступно, 5,2% не можуть відповісти, 1,7% зазначили, що економіка у школі не викладалась. Основними причинами невідповідного рівня викладання економіки у школі було названо невелику кількість годин на вивчення цього предмету, майже не було уроків економіки (наприклад: «економіка була тільки у розкладі»,

«вчитель не завжди приходив на урок» тощо), недостатній рівень готовності вчителя економіки або невідповідність його кваліфікації (наприклад: «вчитель недоступно володів матеріалом», «вчитель, який вів економіку, був лікарем» тощо). Додатково готуватись до вступу до педагогічного університету на економічний факультет довелось 85,3% абітурієнтам, не дали відповідь менше відсотка (0,9%) опитаних, лише 13,8% зазначили, що не потребували додаткової підготовки. Таким чином, ми дійшли висновку про брак учителів з економіки або невідповідну їх підготовку та наявність таких явищ, як репетиторство, підкурси на базі ВНЗ, що призводить до надмірного навантаження учнів.

Результати дослідження щодо вивчення економічних дисциплін учнями у профільних класах, на факультативах, курсах за вибором звичайних ЗНЗ показали, що основи економіки вивчали 43,1% опитаних, мікро- та макроекономіку — 6%, основи підприємницької діяльності — 6,9%, маркетинг — 3,4%, менеджмент — 2,6%, інші економічні та споріднені дисципліни — 16,3%, не відповіли на питання та не пам'ятають, які економічні предмети викладались у школі, — 27,6% та 1,7% осіб відповідно, а 13,8% взагалі не мали уроків з економіки, тобто не всі ЗНЗ забезпечують державний стандарт освіти — викладання базових економічних дисциплін у старшій школі (таблиця 1). Особливу (додаткову) увагу при підготовці до вступу на економічний факультет ХНПУ ім. Г. С. Сковороди абітурієнти приділяли вивченню питань мікро- та макроекономіки (36,2%), мікроекономіки (29,3%), основам економіки (12%), розрахунку економічних задач (6%), макроекономіки (5,1%), інших дисциплін (0,9%); не приділяли додаткової уваги та не пам'ятають чому приділяли увагу — менше відсотка (по 0,9% відповідно) опитаних; не дали відповіді — 9,4% осіб. При вступі до педагогічного університету 62,1% абітурієнтів зазначили, що мають прогалини в економічній освіті, основними причинами яких були названі недостатній рівень шкільних знань з економіки, несформованість умінь розв'язувати задачі та будувати графіки; 1 (0,9%) абітурієнт вказав, що були питання не шкільного рівня, що не відповідає дійсності; 20,7% опитаних не мали проблем при складанні вступних іспитів, не пам'ятають, чи були проблеми — 1,7%, а 15,5% — не дали відповіді. Такі дані свідчать про низький рівень економічної освіти майбутніх студентів. Підтверджує ці дані й те, що відчувають брак шкільних економічних знань та умінь під час навчання в університеті більша половина першокурсників економічного факультету (55,2%), 17,2% осіб не змогли відповісти, не можуть визначитися 0,9% і лише 26,7% почувають себе впевнено. Такі результати свідчать про невідповідність вимог до структури та змісту економічної освіти, навчальних планів (зокрема, використання його варіативної складової, адже відповідно до державного стандарту загальної середньої освіти в Україні економіка як базова дисципліна вивчається у старшій школі, а на кожний навчальний рік розробляються методичні рекомендації щодо вивчення економіки у школах, де пропонуються курси за вибором та факультативи (табл. 1) і практичного викладання економіки як у ЗНЗ, так і в профільних класах.

На питання «Чому Ви обрали спеціальність економічна теорія та вчителя економіки?» 44,8% опитаних відповіли, що їм це цікаво та подобається; за рішенням батьків та родичів прийшли вчитися — 8,6% осіб і лише 1,7% — за власним бажанням; престижною, перспективною та модною професією економіста вважають 14,7% осіб і лише 7,7% зазначили, що своє майбутнє пов'яжуть з професією вчителя економіки. Це свідчить про недостатню профорієнтаційну роботу серед учнівської молоді, падіння престижу професії вчителя тощо. Усі ці проблеми можна узагальнити таким чином: невідповідні матеріально-технічна база та кадрове забезпечення ЗНЗ й економічних профільних класів, невиконання школами Державного стандарту освіти, недостатнє та недосконале навчально-методичне забезпечення, неналежна профорієнтаційна робота ЗНЗ з учнями та відсутність зв'язків з вищими навчальними закладами тощо.

Щодо вирішення зазначених проблем цікавим є досвід Росії. Профільне економічне навчання в Росії створює сьогодні реальні можливості для побудови учнем «індивідуалізованої моделі змісту освіти» за допомогою проектування індивідуального навчального плану, який реалізується через розробку гнучкого розкладу у школі; більш ефективної підготовки учнів до складання єдиного державного іспиту, продовження освіти і до професійної діяльності у

майбутньому; застосування системи оцінювання навчальних результатів учнів, яка спрямована не на фіксацію помилок, а на визначення їх досягнень [4, 24].

Проведений у Росії на початку ХХІ ст. експеримент дозволив узагальнити напрямки впровадження нових моделей, методик, технологій профільного навчання в старших класах, а саме [4]:

- розробка нового базисного навчального плану. Школа при виборі профілю розробляє навчальний план, який дозволяє визначити тільки набір предметів, які можуть вивчатися на профільному, поглибленому та базовому рівнях за умови наявності відповідного кадрового забезпечення. Для вибору профілю учням надаються рекомендації щодо складання індивідуального навчального плану, варіанти курсів на різних рівнях вивчення дисциплін, приблизні навчальні плани можливих профілів, бланки для складання власного варіанту індивідуального навчального плану. Розробка індивідуального навчального плану учнями супроводжується консультаціями, рекламою спеціальних і основних курсів; проводиться робота з батьками, вирішуються спірні питання; обговорюються та затверджуються такі плани, результати аналізу яких дають можливість сформулювати профілі навчання. Протягом місяця учні можуть змінювати свої плани, набір дисциплін в них, а наприкінці 10-го класу можуть змінити свій профіль навчання. Відповідальність за вибір освітнього маршруту несуть всі його учасники: в першу чергу — це учні та їх батьки; школа, вчителі та адміністрація відповідають за організацію та зміст навчального процесу. Реалізація індивідуального навчального плану можлива через запровадження гнучкого розкладу, тобто мається на увазі можливість вибору учнем тих курсів, які він хотів би відвідувати відповідно до свого навчального плану. Забезпечення такого вибору можливе через безкласно-курсому підготовку — технологію організації навчального процесу в старшій школі, яка створює умови для активного і свідомого вибору освітнього маршруту, забезпечує індивідуалізацію навчання [5];

- розробка освітніх програм, уточнення переліку та аналіз необхідності викладання окремих навчальних дисциплін, приведення їх змісту у відповідність до програм, які вже є, підручників, вступних іспитів у ВНЗ, програм шкільних випускних іспитів;

- введення у навчальний план елективних курсів та оцінка їх ефективності для вирішення задач профільного навчання;

- впровадження системи оцінювання навчальних досягнень учнів, тобто запровадження змін у системі контролюючої діяльності (збільшення загального обсягу письмових форм оцінювання навчальних результатів; запровадження експертних оцінок; використання рейтингових системи оцінювання; розробка багаторівневих бальних шкал оцінювання тощо) та можливості й доцільності використання портфоліо для оцінки навчальних досягнень у старшій школі;

- застосування різноманітних форм організації профільного навчання та оцінка їх ефективності (внутрішньошкільна, мережева, використання ресурсних центрів);

- підготовка педагогічних кадрів та аналіз їх підготовки щодо запровадження профільного навчання; залучення до цього процесу організацій, які беруть участь в освітній діяльності та підвищенні кваліфікації педагогічних колективів (Науково-методичні центри, Центр гуманітарної освіти, Регіональний центр додаткової освіти, організаційно-методичний кабінети, інформаційно-методичний відділи, управління професіональним розвитком та ін.);

- вдосконалення нормативної бази запровадження профільного навчання: перевірка ефективності пропозицій щодо нормативно-методичного забезпечення та відпрацювання нормативів фінансування профільного навчання на муніципальному рівні;

- здійснення допрофільної підготовки: відпрацювання організації технологічної підготовки учнів на базі навчально-виробничих комбінатів (в рамках профільного навчання); забезпечення ресурсних умов для реалізації профільного навчання (організація допрофільного навчання через запровадження курсів за вибором, відпрацювання механізмів комплектації 10-х класів, наявність досвіду накопичувального оцінювання, яке враховує різні досягнення учнів і підтверджує їхні навчальні досягнення та орієнтацію на оволодіння того чи іншого профілю, розробка внутрішніх нормативних документів для організації допрофільної та профільної підготовки); профорієнтаційна робота в системі профільного навчання.

Стосовно організації навчання за економічним профілем в Україні ЗНЗ потрібна експериментальна робота щодо адаптації цього досвіду.

Таким чином висновки, повна структура економічного профілю в ЗНЗ майже не реалізується. Це означає, що стан впровадження економічного профілю у ЗНЗ України є незадовільним. Вимагають теоретичного обґрунтування проблеми розробки змісту шкільної економічної освіти, профільної освіти, допрофільної підготовки з урахуванням вікових особливостей учнів; потрібне науково-методичне забезпечення економічного профілю в ЗНЗ, формування готовності учителів до такої роботи.

Перспективами подальших досліджень є вивчення можливостей адаптації російського досвіду в Україні, вдосконалення підготовки вчителів економіки у ВНЗ з урахуванням зазначених проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. <http://www.mn.ru/printver.php?2002-50-95>
2. Концепція профільного навчання в старшій школі // Освіта України. — 2003 р. — 25 листопада
3. Офіційні сайти міст та областей України: <http://www.kmu.gov.ua>; <http://pyriatyn.osp-ua>; <http://nmc.org.ua/index>; <http://www.state-gov.sumy.ua>; <http://www.kryvyirih.dp.ua>; <http://pryluky-rayon.osp-ua>; <http://www.guon.kiev.ua>; <http://www.kharkivoda.gov.ua>
4. Писарева С. А. Профильное обучение как фактор обеспечения доступности образования: российское видение: Рекомендации по результатам научных исследований / Под ред. акад. Г. А. Бордовского. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2006. — 84 с.
5. <http://www.internet-school.ru>

Емілія КОСТИШИН

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПОНЯТЬ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті описано загальні основи процесу формування економічних понять в учнів старших класів. Акцентовується увага, зокрема, на методиці формування таких понять у процесі навчання, а також шляхах їх формування за допомогою активного творчого мислення.

Кардинальні соціально-економічні зміни, що відбулися протягом останніх років в нашій державі, зумовили необхідність перегляду традиційних і впровадження нових напрямів і форм підготовки старшокласників до життя, подальшої освіти і професійної діяльності. Ринкова економіка висуває якісно нові вимоги і завдання до формування особистості в контексті реалізації таких принципів як гуманізація, гуманітаризація, функціональна повнота тощо. До пріоритетних напрямів роботи системи загальної освіти можна віднести здійснення економічного виховання та освіти учнів.

Економічне виховання переслідує певні цілі і виконує наступні завдання:

1. Застосування економічних знань, категорій, законів. Кожна людина все своє життя перебуває в економічних відносинах з іншими людьми на приватному рівні і зацікавлена будувати ці відносини так, щоб отримати з цього певну користь. Це диктує потребу в економічній освіченості, економічних знаннях.

2. Формування економічної свідомості, економічного мислення, економічної культури. На основі отриманих економічних знань учням слід удосконалювати економічне мислення, виробляти власний стиль, щоб свідомо застосовувати на практиці орієнтири економічної поведінки.

3. Орієнтація учнів на модель особистої економічної самочинності, яку в житті можна досягнути, серйозно подумавши над вибором майбутньої професії, роду та сфери економічної діяльності.

Серед чинників, що детермінують доцільність розширення масштабів, оновлення змісту і впровадження нових форм здійснення економічної освіти та виховання, треба назвати проблему вибору школярами майбутньої професії, оскільки впровадження ринкової економіки зумовило виникнення та розширення в Україні такої сфери професійної діяльності, як підприємництво.

Дослідженням проблеми економічної освіти і виховання займалися і займаються багато науковців (О. Ф. Аменд, Ю. К. Васильєв, Л. Ю. Гордін, В. М. Мадзігон М. А. Малишев,